När ett gutefår blir två

Historien bakom den pågående striden om gutefårets framtid

För många som har blivit gutefårsägare under de senaste tio eller femton åren är det kanske en självklarhet att det finns två föreningar, två genbanker och olika uppfattningar om vad som är ett riktigt gutefår. Men varför blev det så? Och varför riskerar vi nu att få två officiella raser? GutefårAkademin driver, med hjälp och stöd av Svenska Fåravelsförbundet, frågan om att få sin population registrerad som en egen ras – hånnlamb. Jordbruksverket avslog först ansökan, men Förvaltningsrätten har senare upphävt avslaget av juridiska skäl. Vad betyder detta för gutefåret, för dess historia och för det framtida bevarandearbetet? Det här är en historia som är svår att förstå om man bara tittar på hur det ser ut i dag. Det har inte alltid funnits två föreningar och två olika uppfattningar om vad som är ett gutefår. I grunden handlar det om samma gotländska hornfår, samma räddningsarbete och en gemensam genetisk historia. Nu riskerar den organisatoriska uppdelning som funnits sedan 2007 att också bli en officiell rasuppdelning. Borde inte FårAVELSförbundet, trots att de ska stötta sina medlemmar, ändå se risken med detta och motverka en sådan uppdelning? För rasen gutefårs skull. Och var har stödet till Föreningen Gutefåret funnits för att bevara gutefåren som EN ras?

Från ett hotat gotländskt utegångsfår till dagens gutefår

Gutefåret är resultatet av ett bevarandearbete som genomfördes när det gamla behornade gotländska utegångsfåret höll på att försvinna. De djur som räddades under 1900-talets första hälft var inte resultatet av någon modern rasbildning med en noggrant definierad stambok. Det handlade om de behornade gotländska utegångsfår som fortfarande fanns kvar på olika håll och som kom att ligga till grund för det fortsatta bevarandet. Den lilla gruppen djur blev grunden för dagens gutefår. Det är viktigt att ha detta i åtanke när vi i dag diskuterar ord som *rasrenhet, ursprungsbesättning* och *ursprungslinje*. Det fanns inte två genetiskt definierade raser som räddades och sedan utvecklades parallellt. Det fanns ett hotat gotländskt hornfår. Det är detta gemensamma arv som dagens gutefår ytterst härstammar från.

Varför finns det då två föreningar?

För att förstå dagens situation behöver vi gå tillbaka till 2000-talets början. Inom Föreningen Gutefåret fanns ett avelsråd som hade en central roll i genbanksarbetet. Under den här perioden uppstod konflikter om bland annat hur genbanken skulle administreras, vilka djur som skulle godkännas och hur begreppet rasrenhet skulle hanteras. 2007 blev splittringen ett faktum och GutefårAkademin bildades, från en dag till en annan. Det är alltså inte så att två olika gutefårraser upptäcktes och därför fick varsin förening. Två föreningar uppstod därför att människor som tidigare arbetat tillsammans hade olika uppfattningar om hur gutefåret skulle bevaras. Det är en viktig skillnad. Den som inte känner till historien kan annars lätt få intrycket att de två föreningarna från början representerade två olika typer av får. Det gjorde de inte.

Två olika synsätt på vad som ska bevaras

Sedan splittringen har skillnaderna mellan föreningarna blivit tydligare. GutefårAkademin har valt en striktare linje kring vilka djur som får ingå i den egna genbanken. Bland annat har vissa färgvarianter inte godkänts. Föreningen Gutefåret har i stället valt att arbeta utifrån ett bredare bevarandeperspektiv, där den genetiska variationen inom den samlade gutefårspopulationen är en viktig del av bevarandet. Vi har också valt att tillsammans med SLU undersöka de frågor som har varit omdiskuterade, bland annat om det finns tecken på inkorsning och hur gutefårens färgvariation är genetiskt betingad. Här finns egentligen kärnan i konflikten. Det handlar inte i första hand om huruvida ett gutefår ska ha horn eller vilken färg det ska ha. Det handlar om vilka djur som ska räknas till den bevarade populationen och vem som ska avgöra var gränsen för ett rasrent gutefår går.

Avelsrådet – en liten grupp med stor betydelse

Det är också relevant att titta på hur GutefårAkademins avelsarbete är organiserat. I GutefårAkademins informationsmaterial från 2008 anges avelsrådet bestå av tre personer: Björn Hjernquist, Bodil Wallberg och Kjell Lindström. De två senare lämnade efter några år GutefårAkademin. Enligt Akademins avelsprogram har avelsrådet en central roll i bedömningen av vilka djur som är rasrena och i hanteringen av genbanksregistret. I dag är det svårt att få en aktuell bild av avelsrådets sammansättning genom GutefårAkademins webbplats. Vi känner samtidigt till att Björn Hjernquist i dag ensam utför funktionen som avelsråd och därmed har en avgörande roll för vilka djur som godkänns till Akademins genbank. Det behöver inte i sig vara något fel på ett litet avelsråd. En liten genbank kan naturligtvis behöva ett litet och kompetent avelsråd. Men när samma avelsråd också har en avgörande roll i frågan om vilka djur som betraktas som rasrena, och när just denna population nu ska ligga till grund för en ny ras, blir frågor om insyn och transparens viktiga. Vilka kriterier används? Hur fattas besluten? Vilken forskning ligger bakom bedömningarna? Och hur kan medlemmar och andra intresserade få insyn i arbetet? Det är rimliga frågor när det handlar om definitionen av ett gemensamt kulturarv.

En liten och koncentrerad styrning

Även GutefårAkademins styrelse har sedan föreningens bildande varit starkt koncentrerad. I Föreningen Gutefårets historiska genomgång från 2021 framgår att GutefårAkademins styrelse då hade sex ledamöter och att ordförande, vice ordförande och sekreterare alla bar efternamnet Hjernquist. Enligt uppgifterna på GutefårAkademins webbplats idag ser denna koncentration fortfarande ut att finnas kvar. GutefårA-

kademin är naturligtvis en ideell förening och inte formellt "ägd" av en familj. Det är heller inget konstigt att flera familjemedlemmar engagerar sig i samma förening. Men när en liten grupp människor under lång tid har ett stort inflytande över vilka djur som räknas som rasrena och över hur en historisk population definieras, är det rimligt att efterfråga transparens och möjlighet till insyn. Det handlar ytterst om vem som får definiera ett gemensamt kulturarv.

När den offentliga informationen inte riktigt hänger med
Det finns också tecken på att den information som finns på GutefårAkademins webbplats inte helt motsvarar den faktiska organisationen. En person anges fortfarande som delaktig i styrelsen trots att personen, enligt egen uppgift, inte har kallats till styrelsemöten. Vi väljer medvetet att inte namnge personen. Det viktiga är inte vem personen är. Det viktiga är frågan om hur medlemmar, myndigheter och andra intresserade ska kunna få en aktuell bild av hur föreningen är organiserad om informationen på hemsidan inte hålls uppdaterad. Det blir särskilt intressant när föreningen samtidigt vill att den egna populationen ska ligga till grund för bildandet av en ny officiell ras.

Vad säger genetiken?
Det här är en av de viktigaste frågorna i hela diskussionen. Om det finns två genetiskt olika raser borde man rimligen kunna hitta genetiska skillnader mellan dem. Det var bland annat detta som undersöktes inom projektet Guteanor. Resultatet av analyserna är tydligt: de undersökta gutefåren bildar en och samma genetiska grupp. Djur från olika besättningar hamnar blandade med varandra och några genetiska undergrupper kunde inte påvisas. Forskarna kunde därför inte heller peka ut några djur som mer "ursprungliga" än andra, trots att även individer från Lilla Karlsö provtogs. Det betyder naturligtvis inte att alla gutefår är genetiskt identiska. Tvärtom. I en liten bevarandepopulation är genetisk variation både naturlig och viktig. Men genetisk variation inom en population är inte samma sak som att populationen består av två olika raser. Det är en skillnad som är viktig att hålla fast vid.

När vita gutefår blir "bevis" på inkorsning
En annan fråga som länge har diskuterats är färgen. GutefårAkademin har hävdat att vissa färgvarianter, bland annat vita gutefår och gutefår med ljusa fläckar vid ögonen så kallade tårfläckar, kan vara resultat av inkorsning från andra raser, bland annat Texel och mufflon. Gutefår med dessa färger har därför inte godkänts i Akademins genbank. Här finns en möjlighet att gå från antaganden till forskning. Färg går att undersöka genetiskt, och det har gjorts.

Texel och mufflon fanns med i forskningen
I Christina Rochus forskning analyserades bland annat generna ASIP och MC1R, som har betydelse för fårens färg. I jämförelsematerialet fanns flera svenska fårraser, men också Texel och mufflon. Olika färgvarianter hos gutefår fanns också representerade, och återigen, även från Lilla Karlsöfår. Resultatet är intressant. Den kombination av ASIP-varianter som finns hos mufflon och hos Texel med teckningen engelsk blå hittades inte hos något av de undersökta gutefåren. Det ger alltså inte stöd för att de undersökta vita gutefåren skulle vara resultat av inkorsning från just Texel eller mufflon.

Vitt är en färg – inte en ras
Det kan tyckas självklart, men ibland behöver det sägas. Vit färg hos får kan uppkomma genom olika genetiska förändringar. Svarta får i olika raser behöver därför inte ha samma genetiska bakgrund. Det finns alltså inget enkelt samband:

svart får = Texel eller **svart får = inkorsning**

Gutefåren har dessutom stor variation i de gener som styr färgen. Det stämmer väl med rasens stora färgvariation och med att aveln inte har varit inriktad på att välja fram en viss färg, utan på att bevara rasen. Samma sak gäller gutefår med andra färgteckningar. SLU:s forskning visar att variationer i bland annat ASIP är kopplade till flera av fårens färgteckningar, däribland gulmagad färg. Att ett gutefår har en viss färg eller teckning betyder alltså inte i sig att djuret har en annan rasbakgrund.

Karlsöfåren och frågan om en obruten linje
En annan fråga som behöver diskuteras är bilden av fåren på Lilla Karlsö som en helt isolerad och obruten population. Lilla Karlsö har naturligtvis en mycket viktig plats i gutefårets historia. Men det är samtidigt viktigt att komma ihåg att fåren historiskt inte levt helt isolerade från övriga Gotland. Föreningens historiska material beskriver bland annat hur djuren togs till gotländska fastlandet för vinterhållning ända fram tills Naturskyddsföreningen sålde besättningen till familjen Hjernquist. Det beskriver även hur besättningen genom åren också fått tillskott av djur. Det betyder inte att Lilla Karlsö saknar betydelse. Det betyder att man behöver vara försiktig med begreppet *ursprungsbesättning*. Det gotländska hornfåret var inte en ras som tillhörde en enda gård. Det var en del av den gotländska allmogens djurhållning. Värt att notera är också att fram till slutet av 1980-talet bedrevs ingen systematisk individuell härstamningsregistrering utan bara på gårdsnivå. I samband med Sveriges EU-inträde 1995 blev individuell härstamningsregistrering nödvändig för att kunna få miljöstöd och hösten 1996 införde Föreningen Gutefåret ett krav på att föräldraindivider skulle anges i tre led på härstamningsintyget för baggar som skulle besiktigas. Lagstadgad individmärkning av får i Sverige började gälla först för får födda efter den 9 juli 2005.

Två genbanker är en sak – två raser något helt annat
Det är viktigt att skilja på de två sakerna. Föreningen Gutefåret kan acceptera att det finns olika uppfattningar om hur avelsarbetet ska bedrivas. Det kan också finnas olika genbanker med olika kriterier. Men det är inte samma sak som att skapa två raser. Om någon vill ha en striktare genbank för djur med särskilt väl dokumenterad härstamning är det en sak. Att därifrån dra slutsatsen att dessa djur utgör en egen historisk och biologisk ras är något helt annat. Det är där vi anser att gränsen går.

En juridisk fråga kan förändra den administrativa bilden – men inte DNA:t
Jordbruksverket har att tillämpa det regelverk som gäller för avelsorganisationer och avelsprogram. Den juridiska prövningen handlar därför inte nödvändigtvis om samma sak som den biologiska och genetiska frågan. En organisation kan uppfylla juridiska krav för ett visst avelsprogram utan att detta automatiskt innebär att forskningen har visat att det finns en ny biologisk ras. Ett myndighetsbeslut kan alltså skapa en ny administrativ kategori. Det förändrar inte det historiska ursprunget eller DNA:t hos de djur som redan finns. Det är därför viktigt att vi inte blandar ihop den juridiska frågan med den biologiska.

Vad händer om Hånnlamb blir en egen ras?
Om Jordbruksverket godkänner ansökan kommer vi att få två officiella rasbegrepp med rötter i samma gotländska hornfår. Det är här den stora frågan om framtidens historieskrivning kommer in. För framtidens fårägare kommer det kanske inte att vara självklart att hånnlamb och gutefår har samma historiska ursprung. De kommer att möta två rasnamn. Två stamböcker. Två avelsprogram. Och då är det inte konstigt om någon frågar: **Vilket är det riktiga gutefåret?**

Risken att Hånnlamb uppfattas som det "äkta" gutefåret
Här finns en särskild risk. Hånnlamb är inte ett nyuppfunnet namn. Det har en historisk och språklig förankring på Gotland och används också i EU:s skyddade beteckning för kött från gutefår. Det gör namnet särskilt laddat. Om Hånnlamb samtidigt blir namnet på en ny officiell ras kan den historiska betydelsen av ordet lätt blandas ihop med dagens administrativa rasdefinition. Framtidens fårägare, konsumenter och journalister kan då få intrycket att:
hånnlamb = det ursprungliga gutefåret
och att:
gutefår = den andra, bredare eller senare populationen.
Det vore olyckligt om den bilden inte motsvarar den biologiska och historiska verkligheten. En administrativ uppdelning får inte i efterhand bli ett historiskt bevis.

Två system kan fungera – varför måste det bli två raser?
I dag finns två föreningar och två genbanks- och avelssystem. Det har gått att hantera. Jordbruksverket har också under senare år stöttat bevarandearbete som bedrivs av både Föreningen Gutefåret och GutefårAkademin. Det betyder att två organisationer har kunnat arbeta med bevarandet av gutefåret utan att det har behövt innebära två officiella raser. Det är därför rimligt att fråga varför den organisatoriska uppdelningen nu också måste bli en rasuppdelning. Vad vinner vi på det? Och vad riskerar vi att förlora?

Ett gemensamt kulturarv får inte bli en tävling om vem som äger sanningen
Det är lätt att den här konflikten blir personlig. Det finns en lång historia av motsättningar mellan människor på båda sidor. Men vi behöver försöka lyfta blicken. Gutefåret är äldre än dagens föreningar. Äldre än dagens styrelser. Äldre än dagens genbanker. Och betydligt äldre än dagens juridiska definitioner. Det gotländska hornfåret har överlevt därför att människor har brytt sig om det. Bönder, djurägare, naturvårdare, forskare och entusiaster har under generationer gjort insatser för att bevara djuren. Det är detta arv vi nu har ansvar för. Ingen enskild förening, familj eller grupp av människor kan rimligen göra anspråk på att ensam representera hela historien.

Vår uppgift måste vara att bevara så mycket som möjligt
Föreningen Gutefåret menar därför att vägen framåt måste vara den motsatta mot en uppdelning.

- Vi behöver fler djur i bevarandearbetet – inte färre.
- Vi behöver större genetisk bredd – inte mindre.
- Vi behöver forskning och dokumentation – inte påståenden som upprepas tills de blir sanningar.
- Vi behöver transparens kring genbankerna.
- Och vi behöver en historieskrivning som omfattar hela det gotländska hornfårets bevarandearbete.

Det betyder inte att alla måste ha samma uppfattning om avel. Det betyder inte heller att alla djur måste ingå i samma genbank. Men vi bör vara mycket försiktiga med att skapa en officiell rasgräns där den historiska och genetiska grunden för en sådan gräns är omstridd.

Till dig som är ny gutefårägare
Det här är kanske det viktigaste budskapet till alla er som kommit in i föreningen under de senaste tio eller femton åren. Det har aldrig varit två olika gutefårraser som råkat hamna i två föreningar. Det har varit en ras med en gemensam historia, där människor har kommit att ha olika uppfattningar om hur den ska bevaras. Det är en avgörande skillnad. Du behöver inte välja sida i gamla personkonflikter. Men du har rätt att känna till historien. Du har rätt att veta varför det finns två föreningar. Du har rätt att veta att begrepp som *rasrenhet* har använts på olika sätt. Och du har rätt att veta att frågan om hånnlamb inte bara handlar om ett nytt namn. Den handlar om hur vi definierar ett svenskt kulturarv.

Gutefåret behöver inte två historier
Kanske är det just detta som är den viktigaste frågan av alla. Kan vi låta gutefåret vara ett gemensamt arv trots att vi har olika uppfattningar om hur det ska bevaras? Kan vi acceptera olika avelsstrategier utan att göra dem till olika raser? Kan vi bevara genetisk variation utan att bygga administrativa murar mellan djuren? Och kan vi låta historien vara större än dagens organisationer? Föreningen Gutefåret menar att svaret måste vara ja. För när vi tittar tillbaka om femtio eller hundra år kommer ingen att fråga vilken förening som vann en juridisk process. Då kommer den viktiga frågan att vara:

Lyckades vi bevara det gotländska hornfåret och dess genetiska variation?

Det är det ansvar vi har fått. Och det är det ansvar vi måste lämna vidare.

Text: Anna Hall & Annika Pettersson tillsammans med ChatGPT